PSİXOLOGİYA VƏ KORREKSİYA PEDAQOGİKASI

UOT 159.9

Qızxanım Nizaməddin qızı Qəhrəmanova
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

GENDER MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ ROL FƏRQLİLİYİ

Гызханум Низамеддин гызы Гахраманова
доктор философии по психологии, доцент
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

РАЗЛИЧИЕ РОЛЕЙ В ГЕНДЕРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Gizhanum Nizameddin Gahramanova
doctor of philosophy in psychology, associate professor at Azerbaijan State Pedagogical University

DİFFERENCE OF ROLE İN GENDER RELATİONS

Xülasə: Kişilər və qadınların psixoloji xüsusiyyətlərindəki oxşarlıqları və fərqlilikləri öyrənərkən "cins" və "qender" anlayışlarını tətbiq etmək adətlidir. XX əsrin sonlarında bu hadisələri araşdırdıqları iki elmi istiqamət var - gender fərqlər psixologiyası və gender psixologiyası. Bu istiqamətlər bir-biri ilə sıx əlaqəlidir, lakin eyni deyildir. Beləliklə, cinsi fərqliliklərin psixologiyası (fərqlilik psixologiyasının bir hissəsi kimi) kişiləri kişilərə və qadınlara bölmək üçün genetik, morfoloji və hormonal meyarları araşdırır, "fərdlərin cinsinə görə və ya onunla əlaqəli olması ilə bağlı fərqi". Halbuki gender psixologiyası bioloji cinsiyyət, mədəniyyət və cəmiyyətin təsiri ilə müəyyənləşdirilmiş bir fərdin sosial-psixoloji xüsusiyyətlərinə malikdir.
Açar sözlər: *gender münasibətləri, ənənəvi dünyagörüş, feminist yanaşma, kişi rolu, gender psixologiyası, qızların asılılığı*

Резюме: При изучении сходств и различий психологических особенностей мужчин и женщин принято применять понятия "пол" и "гендер". К концу XX века сложилось два научных направления исследующих эти явления - психология половых различий и гендерная психология. Эти направления тесно взаимосвязаны, но не тождественны. Так, психология половых различий (как раздел дифференциальной психологии) рассматривает генетические, морфологические и гормональные критерии разделения индивидов на мужчин и женщин, "различия между индивидами, обусловленные или опосредованные их половой принадлежностью или ассоциирующиеся с ней". Тогда как гендерная психология дает социально-психологическую характеристику личности определенную его биологическим полом, влиянием культуры и общества.
Ключевые слова: *гендерное взаимодействие, традиционное мировоззрение, феминное поведение, гендерная психология, девичья зависимость*

Summary: In the study of the similarities and differences of psychological characteristics of men and women made to apply the concept of "sex" and "gender". By the end of the XX century has developed two research directions investigating these phenomena - the psychology of sex differences and gender psychology. These areas are closely related, but not identical. Thus, the psychology of sex differences (as a section of differential psychology) considers genetic, hormonal and morphological criteria for dividing individuals into men and women, "the differences between individuals due to indirect or their gender or associated with it." Whereas gender psychology provides social and psychological characteristics of the individual determine its biological sex, the influence of culture and society.
Key words: *gender vzaimodeystvie, traditional worldview, feminine behavior, gender psychology, maiden dependence*

Bu gün cəmiyyətdə ənənəvi kişi rolunun qoyduğu məhdudiyyətlərlə bağlı elmi tədqiqatların sayı çox deyil. Psixoloqlar qadının rolunu yalnız feminist hərəkatın cəmiyyətin diqqətini qadının aşağı sosial statusuna cəlb etməsindən sonra öyrənməyə başlamışlar. Son bir neçə ildə kişinin oynadığı rol da tədqiqatçıların diqqət mərkəzində qalmaqdadır.

P. Husaimovun təcrübələrində kişi və qadınlar arasındakı fərq intellektual fəaliyyət sferasında, kişi-qadın qrupları arasında və qrup daxilində özünü göstərir. Lakin narahatlıq və həyəcan parametrlərinə görə, hərəkət reaksiyasının tezliyinə nisbətdə qadınlar kişilərdən ləngdirlər (1).

Kişilərin bir qrup olaraq böyük təsirə malik olması gender fərqinin mövcudluğunu bəzən gizlədir və dəyişikliklərə mane olur. Özü də qadın və kişi rollarının qarşılıqlı əlaqəli təbiəti onlardan birində dəyişiklik baş verərsə bunun digərində də dəyişikliklərlə müşayiət olunmasını nəzərdə tutur. Tarixən formalaşmış kişilik və qadınlığın təyini də kişinin qadın üzərində müəyyən hakimiyyətə malik olması vəziyyətinə dəstək verir və vəziyyəti dəyişmək üçün qadın rolunda diqqəti cəmləmək azdır, kişi roluna da nəzər salmağı vacibdir; axı kişilər ənənəvi kişi rolunun ucbatından çox şey itirirlər. Bundan savayı, kişilərdə həmişə ənənəvi kişi rolunun yaratdığı və dəstəklədiyi çətinlik və məhdudiyyətlərlə qarşılaşır.

Kilmartin hesab edir ki, müasir psixologiyada norma olaraq kişi davranışı araşdırılmış və uzun müddət yalnız kişilər iştirak etmişdir. Buna baxmayaraq o söyləyir ki, psixologiya praktiki olaraq heç vaxt kişilərin gender mənsubiyyəti ilə bağlı spesifik duyğularına müraciət etməmişdir. Kilmartin kişi psixologiyasının öyrənilməsinin vacibliyini göstərən aşağıdakı səbəbləri belə şərh edir:

Bütövlükdə kişilər qadınlardan daha artıq nüfuza malik olsa da, bu nüfuzdan məhrum olan kişilər də var ki, onların sayı o qədər də az deyil və sərt kişi sosiallaşması onlara yalnız zərər vurmuşdur. Üstəlik də cəmiyyətdə nisbətən böyük hakimiyyətə malik olan kişilər dəyişiklərin həyata keçirilməsində intensiv rol oynayır.

Güclü qadınla ünsiyyətdə olan kişi bəzən ciddi sıxıntı hiss edir. Axı uşaq yaşlarından oğlan o etiqadla böyüyür ki, məhz o güclü və hökmlü olmalıdır, çünki güclü qadın kişi başlanğıcı üçün təhlükə kimi qəbul olunur. Bu ziddiyyət öz həllini tələb edir, çünki güclü qadınların sayı gün-gündən artmaqdadır.

Kişidə ətrafdakılarla qarşılıqlı münasibətin keyfiyyəti o səbəbdən zərər çəkir ki, bu münasibətlər insanın ehtiyacı - əsas emosiyaların ifadəsi üçün yer tapılmayan çərçivədə baş verir (2).

Kişi rolu da qadın rolu kimi modellərin güclü şəkildə müşahidə etməklə və mədəni kanallar vasitəsi ilə, məsələn, kütləvi informasiya vasitələri ilə mənimsənir. Rolun daşıyıcıları müntəzəm normativ və informativ təzyiq altında olur. Kişilərin başı onlara "kişiliyin" nə olduğu barədə bilik verən sosial informasiya okeanına qarışmışdır (informasiya təzyiqi); cəmiyyət onların genderə müvafiq davranışına görə həvəsləndirməkdə və rol normaları çərçivəsinə yerləşməyən kiçicik bir hərəkətə görə isə cəzalandırmaqdan yorulmur (normativ təzyiq). Kişinin davranışı onun mədəniyyətdən qanına hopmuş kişilik barədə təsəvvürünə əsaslanır. Kişinin necə olması və nə etməsi ilə bağlı etiqad Plek və onun həmkarlarının "kişilik ideologiyası" adlandırdığını təşkil edir. Bu ideologiya həm də kişi gender rolu adı altında tanınan sosial normalar toplusundan başqa bir şey deyil.

Tompson və Plek kişi rolunu "kişilərin nə hiss etməli və nə etməli olduğu barədə göstəriş və qadağalardan ibarət sosial normalar" kimi müəyyən etmişlər [3, 94]. 1986-cı ildə kişilər, kollecdə oxuyan tələbələr arasında tədqiqat aparan Tompson və Plek görmüşlər ki, həmin rol normalarının strukturu 3 amildən yaranır:

Müvəffəqiyyət/ status norması (The Succes/ Status Norm) - kişinin sosial dəyərinin onun qazancı və işdəki müvəffəqiyyəti ilə olduğunu təsdiq edən gender stereotipidir.

Bern və Lever böyük yaşlı kişi və qadınların kişinin karyeraya can atması ilə əlaqədar təəccüb doğuracaq qədər həmfikir olduğunu aşkar etmişlər. Onların əksəriyyəti həm də kişinin çoxlu pul qazanmalı olduğu fikrinə tərəfdar çıxmışlar. Devis gündəlik qəzetlərdə tanışlıqla bağlı dərc olunan elanların təhlilini aparmışdı. O, müəyyən etmişdir ki, kişilərdən fərqli olaraq qadınlar gələcək namizədin işi və maliyyə vəziyyəti ilə xüsusilə maraqlanır. Romantik görüşlər bizim kişiyə onun qadını pulla təmin etmək imkanına əsaslanaraq qiymət verməyinizə gözəl nümunədir. Kişilər üçün bir çox məhdudiyyətlər

də həmin norma ilə bağlıdır. Birincisi, kişilərin əksəriyyəti 100 faiz buna müvafiq gəlmir və bu səbəbdən də aşağı özünəqiymətə malikdirlər. Kilmartinin sözlərinə görə, "kişilər bir qrup olaraq qadınlardan daha böyük iqtisadi hakimiyyətə malikdir və kişilərin əksəriyyətinin iş yeri olacaq, amma karyera ilə məşğul olmayacaqlar".

Adətən, biz bir çox sosial şərait (hadisə sxemləri) üçün, bizə tanış olan insanlar (şəxsiyyətlər sxemi) üçün gender, etnik mənsubiyyət və fəaliyyət növü əsasında eyniləşdirilən sosial qruplar (rol sxemləri) üçün hazır koqnitiv kateqoriyalara malik oluruq. Bu kateqoriyalar insanlar və şərait barəsində daxil olan informasiya üzərində aparılan işi idarə edir. Hazırda əksər sosial psixoloqlar stereotipləri sosial qrupların koqnitiv kateqoriyaları (sxemləri) kimi nəzərdən keçirirlər. Stereotiplər - eyniləşdirilən qrup üzvlərinin bir-birinə bənzədiyi və həmin qrupların qavranması zamanı sxem kimi işləyən geniş yayılmış fikirlərdir. Stereotiplər həddindən artıq ümumiləşdirilmiş, qeyri-dəqiq və yeni informasiyaya rezistent ola bilər. Əksər tədqiqatların nəticəsi göstərir ki, bizdəki sxemlərə müvafiq gələn informasiya ona müvafiq olmayandan daha tez nəzərə çapacaq və onu qəbul edərkən, yadda saxlayarkən və bizim stereotip təsəvvürlərlə şərh edərkən daha tez yadda qalacaqdır. İnformasiya üzərində hazır sxemlər vasitəsi ilə iş aparmaq ona görə daha cəlbedicidir ki, Qərb psixoloqları Markus və Zayonsun fikrincə, o, "qənaətedici" sayılır, çünki "bütünlükdə çox mürəkkəb sosial ətrafı məna kateqoriyalarının nəzərdə saxlanan miqdarına bağlayır. Onlar informasiya azlığını əvəz etməyə və daxil olmuş informasiya çərçivəsindən kənara çıxmağa imkan yaradır; lakin insan kateqoriyaları barədə əldə olunmuş ümumi bilik şəxsiyyətin ayrılıqda unikallığı haqda ədalətli mühakimə yürütməyə imkan vermir".

Ölkə işsizlərinin ayrı-ayrı kateqoriyaları içərisində qadınların yüksək yer tutması tipikdir. Bu, sosial risk qruplarında: həddi-buluğa çatmamış uşaqları tərbiyə edən işsiz qalmış valideynlərdə, uşaqlıqdan əlil olanlarda (70%-dən çoxu qadındır), çoxuşaqlı valideynlərdə (qadınlar 80%-ə yaxındır) xüsusilə böyükdür.

Müxtəlif ölkələrdə əmək bazarında qadınların vəziyyətini öyrənən sosioloji xidmətlər işə qəbul zamanı sahibkarların kişilərə üstünlük vermələrinin səbəblərini təhlil etmişlər. İşə qəbul zamanı qadınların rədd edilməsinin əsas səbəbi - ona kiçik yaşlı uşaqların anası kimi güzəştlərin verilməsidir. Əhəmiyyətinə görə ikinci səbəb belədir - işə götürən qadın orqanizminin psixofizioloji xüsusiyyətlərilə şərtlənmiş məhdudiyyətlərə əməl etməyə borcludur. Üçüncü səbəb sosioloqlar tərəfindən nəzakətlə belə izah edilir: "qadın işçi qüvvəsinin əsas peşəkar-ixtisas və sosial-iqtisadi xarakteristikalarının verilən tələblərə uyğun gəlməməsi" [9; 63]. Əslində isə bunun arxasında qadının kişi həmkarına nisbətən peşəkarlıq, ağıl və məntiq baxımından aşağı səviyyədə olması fikri dayanır.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçid zamanı ölkəmizdə iqtisadi vəziyyətindəki xüsusiyyətləri nəzərə alınarkən bütövlükdə əhalinin, o cümlədən qadınların məşğulluğu sahəsində böyük dəyişikliklər baş vermişdir. 1991-1998-ci illər ərzində işini itirmiş 2 milyon adamın 1 milyonunu qadınlar təşkil etmişdir, özü də belə uyğunsuzluq islahatların əvvəli üçün daha səciyyəvi olmuşdur. Hazırda xalq təsərrüfatında 30 milyon 265 min qadın (ümumən işləyənlərin 48%-i) məşğuldur. Onların əmək bazarında vəziyyəti, əhalinin başqa qruplarında olduğu kimi, işə olan ehtiyacla, bu sosial-demoqrafik qrupun əməyinə tələblə, qadın işçi əməyinin rəqabətə qabilliyi ilə, onun ixtisaslaşma səviyyəsi ilə, iş yerini, peşəsini, əmək rejimini, mülkiyyət formasını dəyişmək bacarığı ilə, eləcə də iş sahəsində əhalinin sosial müdafiəsi sistemi ilə müəyyənləşir.

Problemin aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizdə müasir istehsalın sosial-iqtisadi səmərəliliyinin artırılması istiqamətində yeni yolların axtarışı məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Şəxsiyyət treninqlərinin keçirilməsində və təşkilində hazırlanmış metodiki təqdimatlar şəxsiyyətlərarası ziddiyyətlərin səciyyəvi gender identikliyi baxımından müəllim və tələbələrin müxtəlif növlü təlim-tərbiyə fəaliyyətində istifadə oluna bilər.

Problemin elmi yeniliyi. Uzlaşdırılmış meyara əsasən cinsi rol keyfiyyətli və gender identikli bioloji cins növləri ayırd edilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Хусаимов Ю.П., Фиганов И.С. Педагогические основы руководства трудовым коллективом. Казань: КГУ, 1986.
2. Теоретические подходы к гендерной экономике // Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций / под общ. ред. О.А. Ворониной. М.: МЦГИ-МВШСЭН-МФФ, 2001.
3. Abasov Ə.S., Mirzəzadə R.S. Genderə giriş. Bakı, 2004.

E-mail: asil_zade@mail.ru
Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok.,prof.* R.İ. Əliyev,
ped.ü.fəls.dok. S.Q. Həsənlı
Redaksiyaya daxil olub: 05.11.2018